

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u BiH

Emirhafizović, Mirza; Zolić, Hasan; Cvitković, Ivan; Kukić, Slavo; Popov Momčinović, Zlatiborka ...

Cvitković, Ivan

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/91049e4c-8321-4750-a2e9-ab1acb63d685>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

ŽENSKO STANOVNIŠTVO U BIH KROZ PRIZMU REZULTATA POPISA

Zlatiborka Popov Momčinović¹

Apstrakt

Cilj ovog rada je da prikaže glavne rezultate popisa sprovedenog 2013. godine u Bosni i Hercegovini sa rodnog aspekta. Radi dublje analize podataka korišćeni su i relevantni i dostupni podaci iz ranijih popisa i anketa nadležnih institucija, kao i druge naučne analize i poređenja. Rezultati popisa ukazuju na brojne rodne deblanse – posebno kada je reč o obrazovanju, starosnoj strukturi stanovništva, radnoj snazi i ekonomskoj aktivnosti. Naučne analize na koje se referiralo pružaju dublji uvid u rodnu dinamiku i načine na koje rodna neravnopravnost i dalje operira u bh. društvu, a koja se može iščitati i iz samih popisnih rezultata.

Ključne reči: Bosna i Hercegovina, popis 2013, žene, muškarci, rodna ravnopravnost

1. Uvod

Bosna i Hercegovina je dugo nakon rata čekala na sprovođenje popisa stanovništva, a što je i međunarodna² i društveno-politička obaveza države. No, zbog političkih pritisaka a i naučnih nedoumica (imajući u vidu veliko pomeranje stanovništva tokom rata, broj izbeglica i interno raseljenih lica) popis se prolongirao i sproveden je tek 2013. god. No nakon objave rezultata, došlo je do politizacije vezano za način sprovođenja (metodologiju), obradu podataka i sledstveno, same rezultate popisa. Najveće nedoumice i zamerke su se odnosile na etničku strukturu, pa je pol/rod³ gurnut u drugi plan a što je i uobičajena praksa kada je reč o etno-nacionalnom, homogenizirajućem diskursu (v. poglavlje 2.a).

Uprkos i bez obzira na gore navedene nedoumice, cilj ovog rada je da prikaže glavne rezultate popisa iz 2013. sa rodnog aspekta, i da eventualno da neka poređenja sa ranijim popisima. Pri tome treba naglasiti da je, tek sa usvajanjem Zakona o ravnopravnosti polova 2003. država po članu 18. nave-

¹ zlatiborka.popov.momcinovic@ffuis.edu.ba

² Npr. uredbе Evropskog parlamenta i Evropskog veća, Preporuke UN-a.

³ Za potrebe ovog rada nije pravljena terminološka ni analitička distinkcija između pojmova pol i rod.

denog zakona postala obavezna da „svi statistički podaci i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju u državnim tijelima na svim nivoima, javnim službama i ustanovama, državnim i privatnim preduzećima i ostalim subjektima, moraju biti iskazani po spolu“ (Agencija za statistiku, 2013, predgovor).

U ranijim popisima to nije bio slučaj i nisu se svi podaci prikazivali i sa rodnog aspekta, a što ograničava mogućnosti poređenja i sticanja dubljeg uvida u rodnu dinamiku na prostoru BiH. Takođe, došlo je do administrativnog preustroja zemlje i taj aspekt takođe onemogućava precizna poređenja. Inače, dug vremenski razmak između poslednjeg predratnog (1991) i prvog posleratnog popisa (2013) delom je ublažen anketama koje su sprovodile relevantne institucije, te su u skladu sa potrebama i ovi rezultati uzeti u obzir pri izvođenju određenih komparacija, pogotovo zato što su pomenute ankete najčešće uključivale i rodni aspekt.

2. Glavni rezultati popisa sa rodnog aspekta

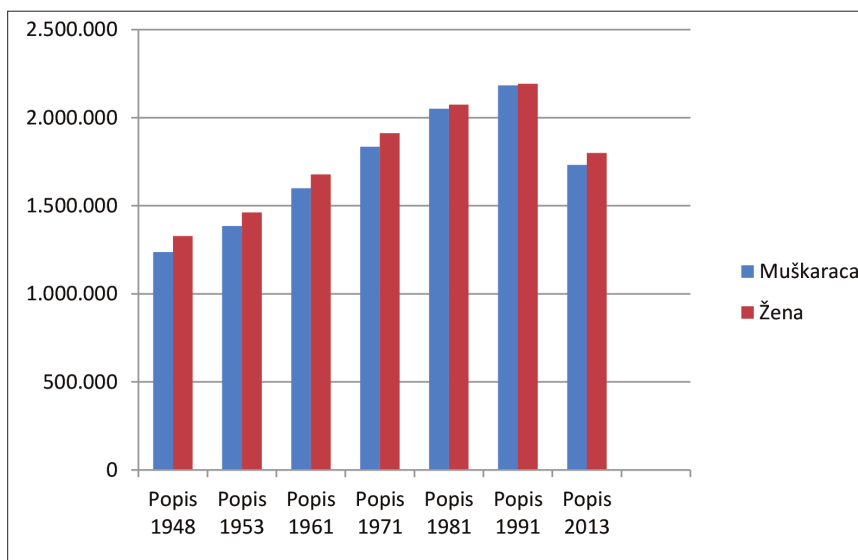
2.a. Broj stanovnika

U većini zemalja⁴ žena u brojčanom smislu ima nešto više nego muškaraca i BiH prati taj trend. No, u Bosni i Hercegovini se desio drastičan pad broja stanovništva: po popisu iz 2013. BiH ima manje stanovnika nego po popisu iz 1971. (grafikon br. 1). Kao što ističe demograf Stevo Pašalić, to je posledica čistih demografskih gubitaka (gubici nataliteta) i direktnih i indirektnih ratnih gubitaka. O poslednjima se često ističu paušalne ocene i to isključivo sa etničkog aspekta te se smanjivanje ukupnog broja ženske populacije u odnosu na ranije popise ne može precizno i naučno utemeljeno objasniti. Demografi ističu da je tokom rata došlo do „izraženijeg stradanja lica u starosti između 20 i 40 godina života (vojno obavezna starost)“ tj. većeg stradanja muškaraca navedene životne dobi (Pašalić 2015: 17)

Takođe, kada govorimo o broju žena i drugim podacima vezano za rod, oni nam ne daju uvek adekvatan uvid u stvaran položaj žene u društvu, te je iz tog razloga i dalje aktuelna sintagma iz drugog talasa feminizma „Ženi polovina sveta – muškarcu polovina kuće“ (Tabaković 2014: 105).

⁴ Pri čemu je u nekim zemljama kao što su Kina, Ujedinjeni Arapski Emirati daleko više muškaraca nego žena, a u zemljama bivšeg Sovjetskog saveza je situacija obratna, a što se, kada je o zemljama bivšeg SSSR-a, reč dovodi u vezu s tranzicijom, izraženom konzumacijom alkohola kod muškaraca i sl.

Grafikon br. 1: Broj stanovnika u BiH po popisima obavljenih nakon II svetskog rata sa rodnog aspekta

Prema popisu iz 2013, u Bosni i Hercegovini živi 1,89% više žena nego muškaraca. Kada je o administrativnim nivoima reč, u Federaciji Bosne i Hercegovine ima 1,95% više žena, u Republici Srpskoj 1,82% a u Brčko distriktu 1,2%. Iako razlike u broju nisu velike, evidentno je da se povećavaju s ukupnim brojem stanovnika: u FBiH ukupan broj stanovnika iznosi 2,219.220, u RS-u 1,228.423, a u Brčko distriktu 83.516.

Žena je više i kad se „ukrste“ podaci vezani za pol i etničku pripadnost⁵. Bošnjakinja je više nego Bošnjaka, Srpkinja više nego Srba, Hrvatica više nego Hrvata. Ove proporcije prate gotovo linearno ukupan broj pripadnika određene etničke grupe. Bošnjakinja je na nivou BiH 1,95% više nego Bošnjaka, Srpkinja 1,72% više nego Srba, a Hrvatica 1,69% više nego Hrvata. S tim u vezi, što je etnička grupa mnogobrojnija, više je žena koje se identifikuju s tom grupom mada se ne radi o nekim velikim razlikama.

Kada je o religiji reč kao bitnoj determinanti društveno-političkog života i individualnog i grupnog identiteta u posleratnoj BiH, na nivou BiH muslimanki je 1,89% više nego muslimana; pravoslavnih žena je 1,93% više nego muškaraca koji se identifikuju sa ovom granom hrišćanstva, dok je katolki-

⁵ U popisnoj terminologiji je inače korišćena sintagma „etnička/nacionalna pripadnost“. Izjednačavanje ovih termina je svakako sporno s naučne tačke gledišta, ali s obzirom na to da se u tzv. etnopolitičkoj konstelaciji i svakodnevnici bh. društva oni izjednačavaju, to se odrazilo i na sam Zakon o popisu stanovništva.

nja 2,04% više nego katolika. Iako su razlike minorne, ima više žena koje se identifikuju s religijom nego muškaraca u svakoj etničkoj grupi. Sve to potvrđuje da povezanost između etničkog i konfesionalnog i dalje operira u BiH, s naznakom da je kod žena k/hrišćanki neznatno više nego kod muškaraca prisutna religijska afilijacija u poređenju s etničkom. Iako se u nekim ranijim istraživanjima često isticalo da su žene stub religije i religioznosti, kako god je tumačili, popis to ne pokazuje. Pri tome treba imati u vidu višedimenzionalnost pojma religioznosti koje popis ne može da obuhvati budući da utvrđuje samo tzv. nominalnu pripadnost. Slično se, uslovno rečeno, može reći i za etničku pripadnost, no ako uzmemo u obzir povratak tradicionalnim identitetima tokom krize i potom sloma socijalizma ne može se nedvosmisleno govoriti u prilog puke nominalnosti. Takođe treba podvući da su kampanje najznačajnijih političara u prilog etničkom izjašnjavanju svakako išle u prilog ovakvom načinu izjašnjavanja, kao i globalne i međunarodne politike identiteta koje su postale novi vladajući diskurs, s bitnom razlikom u tome da je početna intencija ovakvih politika zamišljena kao alat za osnaživanje marginalnih grupa (v. Yuval-Davis 2004: 57). Navedeni podaci o Bosni i Hercegovini kao da potvrđuju artikulaciju poznate feminističke teoretičarke Nire Yuval-Davis:

„Mitsko jedinstvo nacionalnih ‘zamišljenih zajednica’, koje svijet dijeli na ‘nas’ i ‘njih’, održava i reproducira cio jedan sustav simboličkih ‘čuvara granica’...“. Stoga je bitno ukazati na uloge žena kao „simboličkih čuvara granica i utjelovljenja kolektiviteta, koji ih istodobno kulturno reproduciraju...“ (2004: 37).

Cilj ovog rada nije da ukaže na operativnost ovakvih diskurzivnih praksi koje se „pretaču“ u realnost i obratno, mada i popisni podaci mogu poslužiti kao indikatori ovih tendencija.

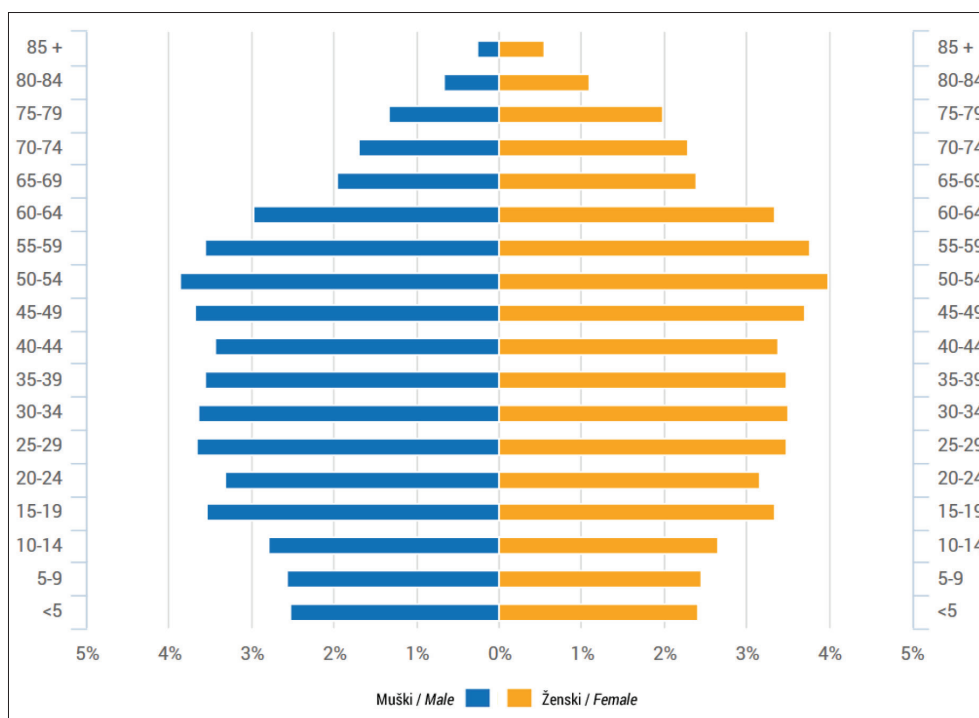
2.b. Starosna i polna struktura stanovništva

U prvim objavljenim rezultatima nisu dati „čisti“ podaci o broju žena po opštinama i gradovima, već ukršteni sa starosnom determinantom. Obeležja starosti imaju važnost i za ispitivanje stanovništva po drugim karakteristikama i više su nego bitni za utvrđivanje trendova i projekcija stanovništva u budućnosti. U svim popisanim opštinama i gradovima žene su u proseku starije.

Kada je reč o starosnoj strukturi, od 47. godine starosti broj žena je veći od broja muškaraca na nivou BiH i s određenim varijacijama se povećava s godinama starosti (posledica rata, dužeg životnog veka kod žena). U Federaciji Bosne i Hercegovine taj trend započinje sa 45, a u Republici Srpskoj sa 49 godina života (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 24). Inače,

prosečna starost žena je veća na sva tri nivoa administrativnog i političkog uređenja. Najviša je u RS-u, potom sledi Brčko distrikt, s tim što je i prosečna starost muškaraca u Distriktu veća od one na nivou BiH, FBiH ali ne i RS-a. Kada je o BiH reč, Agencija za statistiku je navedene i gore opisane trendove predstavila propratnim sumarnim grafikonom (Grafikon br. 1).

Grafikon br. 1: Stanovništvo prema starosti po petogodištima i polu, nivo BiH.

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 50

I po popisu iz 1991. bilo je više starijih žena nego muškaraca, s tim što je po tadašnjoj metodologiji gornji prag evidentirane starosti označen +75 god, isto kao i na prethodnim popisima. Iz tog razloga, upitno je koliko se sam rat može posmatrati kao odlučujući faktor u odnosu na negativan prirodni priraštaj (veći broj umrlih od broja rođenih), pogotovo što se ratni podaci obrađuju uglavnom sa etničkog aspekta, a usputno sa rodnom dimenzijom. No, demografi često ističu tzv. „selektivnost ratnog mortaliteta prema polu i starosnoj dobi“, tj. veće stradanje muškaraca naročito u dobi od 20 do 40 godina (Pašalić 2015: 17).

Sa sigurnošću se može utvrditi da se prosečna starost i žena i muškaraca povećala od jednog popisnog perioda do drugog, no da je ona nešto niža kod

žena s obzirom na činjenicu da su žene brojčano zastupljenije, s tim da popis iz 2013. predstavlja izuzetak budući da su žene u proseku starije od muškaraca. Ovo je svakako zabrinjavajući podatak i jasan indikator kako starenja tako i smanjenja nataliteta stanovništva, a ujedno i trenda njegovog budućeg smanjivanja i starenja.

Prema popisu iz 1971. godine prosečna starost ženskog stanovništva iznosila 27,7 godina, a prema popisu iz 1981. 30,5 godina (Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine 1989: 57). Rezultati popisa iz 1991. nam ukazuju da je prosečna starost žena iznosila 33 god, a muškaraca 35 (Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini 2011: 11). Prema popisu iz 2013. prosečna starost iznosi 38 godina za muškarce, a 40,73 za žene (isto, 29) a što je jasan trend starenja stanovništva. Ako uzmemo u obzir ankete Zavoda za statistiku iz 2004. i 2007, trend starenja stanovništva je kontinuiran. Žena je i više udovica: 257.047 naspram 59.438 udovaca (isto, 96) a što takođe ukazuje na veću zastupljenost žena u najstarijem životnom kontigentu. No uprkos tome, i kao što i neke ranije ankete pokazuju, u svim anketnim periodima (2008, 2009, 2010, 2011, 2012.) kada je reč o distribuciji korisnika prava na starosnu penziju žena je u ovoj grupi bilo dvostruko manje nego muškaraca (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 34) a što takođe govori u prilogu nejednakosti u bh. društvu na osnovu pola/roda.

Sumarno govoreći, starosno-polnu struktura u BiH karakterišu ubrzane negativne tendencije, usled demografskog starenja stanovništva i rodnih debalansa (Pašalić 2015: 17). Ovo je posledica nekih nasleđenih faktora (pad nataliteta i porast iseljavanja), kao i ratnih gubitaka koji su prema demografu Stevi Pašaliću stvorili „krnje“ starosne kontigente u starosno-polnoj strukturi, budući da je tokom rata došlo do „izraženijeg stradanja lica u starosti između 20 i 40 godina života (vojno obavezna starost)“ (Pašalić 2015: 17). Različiti demografski pokazatelji ukazuju da će BiH, generalno gledano, 2020. pripadati „starom tipu starosne piramide“, a do 2030. „izrazito starom (kontraktivnom) tipu starosne piramide“⁶ (Pašalić 2015: 18).

2.c. Pol i obrazovanje

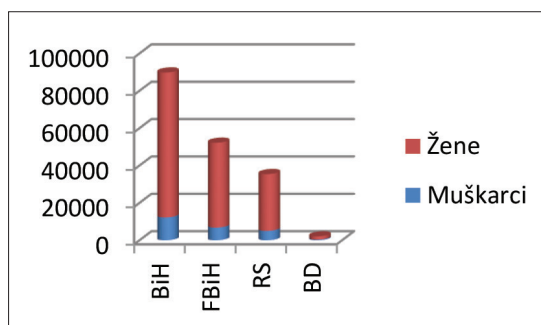
Nakon objave rezultata popisa iz 2013, pored drastičnog smanjenja stanovništva ukazivalo se i na problem velikog broja nepismenih i lica bez ikakvog obrazovanja imajući u vidu evropske i uopšte civilizacijske standarde koji se očekuju u XXI veku. Obrazovanje se, naime, smatra jednim od temeljnih

⁶ Demograf Pašalić se u navedenom radu fokusirao na analizu stanja i projekcije na nivou Republike Srpske. No imajući u vidu gotovo identične debalanse i na drugim administrativnim nivoima u BiH, može se ustvrditi da se navedene projekcije odnose na čitavu državu.

ljudskih prava bez kojeg se smanjuju šanse za ostvarivanje ostalih ljudskih prava (Šatrović 2016: 275).

U BiH je više nepismenih žena nego muškaraca: 77.557 naspram 12.237. Sumarni podaci o broju nepismenih na sva četiri administrativna nivoa u BiH su dati u narednom grafikonu:

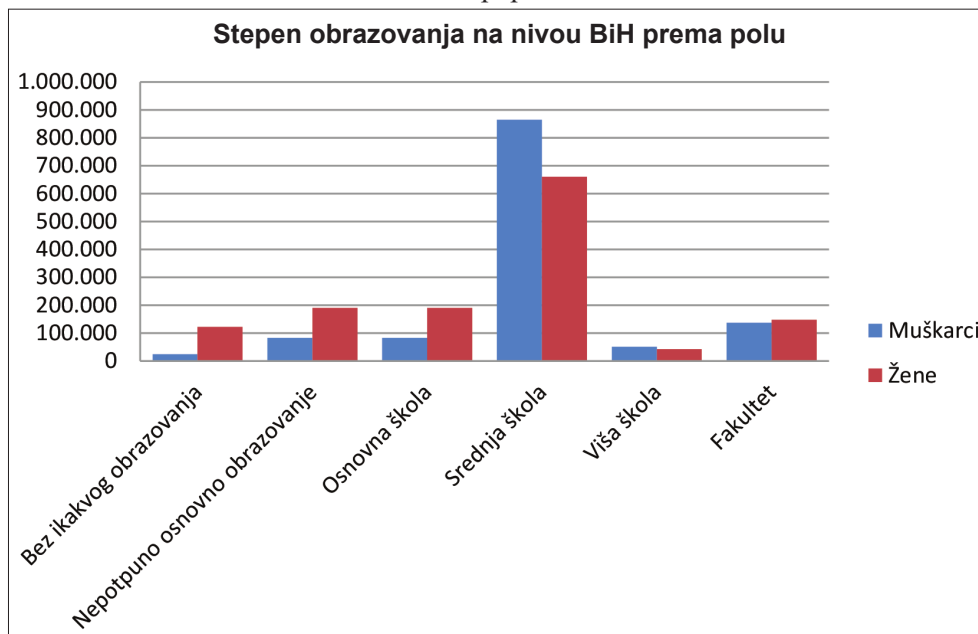
Grafikon br. 2: Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD. Rezultati popisa iz 2013. godine

Procenat žena bez ikakvog obrazovanja je znatno viši nego muškaraca, ali se disproporcija smanjuje porastom nivoa obrazovanja, da bi na kraju rezultirala u većem broju žena sa završenim fakultetom (Grafikon br. 3). Žena je ne samo više bez ikakvog obrazovanja već je ta brojka zabrinjavajuća kada je uporedimo sa brojem muškaraca bez ikakvog obrazovanja. Naime, kada analiziramo kontigent „bez ikakvog obrazovanja“ na žene „otpada“ čak 67,1%, a slična je situacija i kada je reč o licima s nepotpunim osnovnim obrazovanjem. Manje je i žena sa završenom srednjom školom s tim što je razlika znatno manja u odnosu na niže obrazovne nivoe. Inače, u periodu 1981–1991. primetan je trend povećanja broja žena sa završenim srednjim obrazovanjem, ali je on bio manji u odnosu na muškarce (Bavčić et al 2013: 138).

Kada je reč o visokom obrazovanju, žene su brojčano nadmašile muškarce. U nekim manjim i nerazvijenim sredinama, manje je žena sa visokim obrazovanjem u odnosu na muškarce. U nekim većim gradovima/opštinama sa do 100.000 ili više od 100.000 stanovnika broj žena sa visokim obrazovanjem u odnosu na muškarce premašuje 1000 (s izuzetkom Zenice), ali je i u tim sredinama u isto vreme prisutan značajan broj žena bez ikakvog obrazovanja. U Banja Luci žena je 19,5% više bez ikakvog obrazovanja u odnosu na muškarce, u Tuzli 14,6%, u Novom Gradu Sarajevo 16%...

Grafikon br. 3: Obrazovna struktura stanovništva prema polu.
Rezultati popisa 2013.

Ako uporedimo ove rezultate sa ranijim popisima, po popisu iz 1981. bilo je više muškaraca s visokim obrazovanjem nego žena, ali više žena sa završenom višom školom (Republički zavod za statistiku 1989: 59). Ono što takođe treba podvući je da je 1991. došlo do smanjenja razlike između broja muškaraca i žena sa visokim obrazovanjem (77.240 naspram 45.727), a što govori u prilog postepenog približavanja idealu ravnopravnosti polova (bar kada je o obrazovanju reč) u socijalizmu⁷. No, i u ovom periodu je uočena disproporcija kada je reč o završenim fakultetima, budući da je muškaraca i dalje bilo znatno više na fakultetima koji osposobljavaju kadrove za tzv. „muške“ poslove (npr. tehnički i srodni fakulteti naspram društveno-humanističkih).

Kada je o visokom obrazovanju reč, prema popisu iz 2013. kao što je već istaknuto, razlika se „konačno“ promenila u korist žena. Podaci na osnovu anketa u prepopisnom periodu ukazuju na ovaj trend. Sumarno je došlo do povećanja broja lica sa završenim visokim obrazovanjem (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 29) s tim da je u anketnim periodima (2008, 2009, 2010, 2011, 2012.) kod žena uočen veći porast. Tako je npr. 2008. zabeleženo 9.087 žena sa završenim visokim obrazovanjem naspram 6.159 muškaraca, a 2012. godine 11.097 naspram 7.268 (isto). Pri tome pak treba imati

⁷ Tako je npr. u periodu 1971–1991. stepen nepismenosti žena smanjen za oko 50% (Bavčić et al. 2013: 138).

u vidu i ponovo naglasiti da je u sva tri navedena popisna perioda zabeležen veći broj žena nego muškaraca bez školske spreme s napomenom da je došlo da smanjenja ovog dispariteta u sva tri popisna perioda. I dalje, u navedenim anketnim periodima bilo je više muškaraca s naučnim stepenom doktora nauka, s tim što je došlo do postepenog smanjenja dispariteta (npr. 2008, 59: 127, 2012, 88: 122). Objavljeni rezultati popisa iz 2013. nam međutim ne daju podatke o broju lica s naučnim stepenom doktora nauka. Dublja analiza obrazovanja s rodnog aspekta zahteva da se ukaže na još neke nijanse. Npr. prema podacima Zavoda za statistiku FBiH, manje je devojčica u vrtićima, kao i manje devojčica koje upisuju osnovnu i srednju školu. No, devojčice u proseku postižu bolji uspeh (Federalni zavod za statistiku 2016: 41) i kada je o srednjem obrazovanju reč, dečaci češće napuštaju srednju školu od devojčica (Federalni zavod za statistiku 2016: 43). No uprkos tome, u FBiH je više učenika koji su završili srednju školu nego učenica (Federalni zavod za statistiku 2016: 44). Rodni debalans je posebno izražen kada je reč o strukturi zaposlenih prema polu u obrazovnim ustanovama na nivou BiH. Tako je prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine u vrtićima radilo samo 17 vaspitača naspram 1.294 vaspitačica, a u osnovnim školama 17.050 žena naspram 7.177 muškaraca (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 30). Na nivou srednjeg obrazovanja jaz je manji u korist žena da bi se na nivou visokog obrazovanja „obrnulo“ u korist muškaraca: 3.828 žena naspram 5.316 muškaraca koji rade kao nastavnici i saradnici u visokoškolskim ustanovama (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 30). Ovo ukazuje na to da su žene, ukoliko rade u obrazovnim institucijama, zastupljenije na tzv. nižim nivoima obrazovanja.

Sumarni podaci iz popisa iz 2013. pokazuju da je učenica/studentica 52,3%, znači nešto više nego muškaraca. Dublje analize koje su izvan domašaja popisa ukazuju da rodna neravnopravnost i dalje operira, a što je delom posledica stereotipne rodne socijalizacije. Tako se npr. ističe da kada je o školskom neuspehu reč, devojčice su sklonije da uzrok pripišu sebi, a dečaci drugim faktorima – npr. lošim namerama nastavnika. Kada je pak o uspehu reč, dečaci su skloniji da ga pripišu sebi, a devojčice npr. lakoći zadatka što govori o niskom nivou samopouzdanja (v. Hadžić Krnetić 2015: 231).

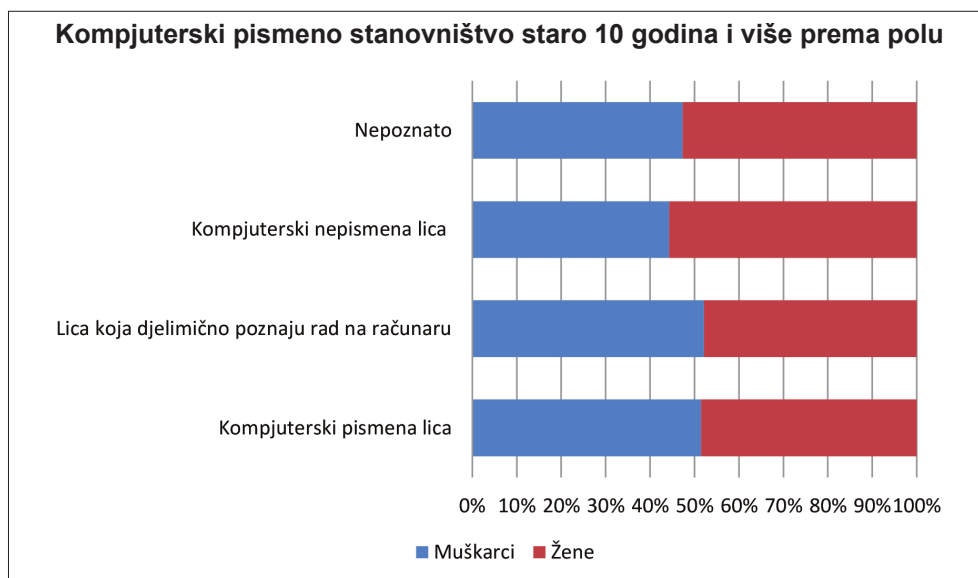
Iz tih razloga, mnoga pitanja ostaju. Koliko su neki podaci uzrokovani polom/rodom, a koliko nekim drugim, širim faktorima (siromaštvom, opštom nedostupnošću obrazovanju i propratnim faktorima, kao što je npr. mali broj đачkih/studentских domova...). I dalje, da li je povećanje broja žena s visokim obrazovanjem povezano i s tzv. inflacijom odn. deflacijom diploma tj. opadanjem društvenog, tržišnog, statusnog i drugog značaja visokog obrazovanja i određenih profesija. Tome treba dodati i upozorenja o neusklađenosti bh. obrazovnog

sistema sa potrebama tržišta rada. Kao i činjenicu da BiH u odnosu na zemlje regije i dalje ima najnižu stopu upisa na fakultete (Bavčić et al 2013: 139).

Iznijansiranija analiza rezultata popisa iz 2013. nam pokazuje da je npr. u Tuzlanskom kanton broj žena i muškaraca s visokim obrazovanjem gotovo identičan. Jedino je u K10 manje žena nego muškaraca s visokim obrazovanjem. U manjim gradovima je razlika manja kada je o visokom obrazovanju muškaraca i žena reč jer je manja i varijabilnost (izuzetak je npr. Livno gde je broj približno identičan). U manjim sredinama je s druge strane zabeležen i veći *gender* jaz kada je reč o populaciji bez ikakvog obrazovanja, a što indirektno ukazuje na propatrijarhalnost ovih sredina u kojima je ženama sprečavan pristup čak i minimalnom nivou obrazovanja.

U prilog ove zapitanosti ide i činjenica da su muškarci kompjuterski pismeniji (Grafikon br. 4), iako je reč o subjektivnoj percepciji⁸ koja je i inače karakteristična za popisnu metodologiju. No, ako imamo u vidu značaj informatičke tehnologije za brojna zanimanja, feminističke teoretičarke upozoravaju da se npr. odlaskom na porodijsko bolovanje ženama smanjuje mogućnost da prate ove razvojne trendove a što smanjuje i mogućnost njihovog unapređenja na poslu (fenomen lepljivog poda – *sticky floor*), a što je povezano sa temom narednog potpoglavlja.

Grafikon br. 4: Kompjuterski pismeno stanovništvo prema polu, nivo BiH
(v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 167)

⁸ Kada je o kompjuterskoj pismenosti reč, lica su se izjašnjavala „Da li znaju obavljati jednu ili više aktivnosti na računaru kao što je obrada teksta, izrada tabela, korištenje e-maila i interneta“ (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 14).

2.d. Ekonomska aktivnost i pol

Ekonomska aktivnost⁹ jedna je od najznačajnijih društveno-ekonomskih obeležja stanovništva. Kada je reč o radnom kontingentu, žena je više među radno sposobnim stanovništvom. Na nivou BiH, prema popisu iz 2013, žena je u ovoj grupi bilo 51,65%, u FBiH 51,41%, u RS-u 51,26% a u BD 51,12% u odnosu na ukupan broj radno sposobnog stanovništva u sva četiri administrativna nivoa.

Žena je manje među nezaposlenima¹⁰: na nivou BiH u ovom kontingentu žena je bilo 42,29%, u FBiH 41,47%, u RS-u 43,56% a u BD 44,02%. Pri tome treba istaći da je žena u odnosu na rodnu strukturu zaposlenih u BiH bilo 39,35%. Stoga se, kada je o manjem procentualnom broju nezaposlenih žena u odnosu na muškarce trebaju imati u vidu i ovi podaci (da je manje zaposlenih žena) uključujući i podatke o većem broju radno sposobnih žena. Tome treba pridodati i same definicije ovih kategorija na osnovu popisne metodologije¹¹. Takođe, kada je o nezaposlenosti reč uočene su i varijacije na nivou kantona, koje se uslovno mogu povezati s ukupnim brojem radno sposobnog stanovništva, ali traže i dublje kvantitativne i kvalitativne uvide. U Unsko-sanskom kantonu u kontingentu nezaposlenih žena je 38,6%, u Kantonu 10 42,1%, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 44,8% a u Kantonu Sarajevo 49,3% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 186).

Na nivou BiH kada govorimo o radno sposobnim stanovništvu, žena je 2,7% više nego muškaraca, ali ih je čak 21,6% više ekonomski neaktivnih nego muškaraca, odn. žene čine 60,8% neaktivnih lica (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 185). Jedan od uzroka je što se „lica koja obavljaju kućne poslove“ svrstavaju u ekonomski neaktivne, a u ovoj kategoriji žene su zastupljene u čak 98,2% slučajeva. Ovo je često problematizovano s feminističke pozicije, i to s razlogom. Veliki broj žena koje obavljaju kućanske poslove svrstane su u grupu ekonomski neaktivnog stanovništva, zajedno sa

⁹ Stopa aktivnosti predstavlja odnos radne snage – ekonomski aktivnog stanovništva i radno sposobnog stanovništva – sve osobe stare 15 god. i više (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 31).

¹⁰ Stopa nezaposlenosti predstavlja odnos nezaposlenih i radne snage – ekonomski aktivnog stanovništva (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 31).

¹¹ Tako se npr. zaposlene osobe definišu kao lica s navršenih 15 godina i više koje su u toku referentne sedmice (23–29. 9. 2013) „radile/obavljale aktivnost barem jedan sat kako bi stekle sredstva za život“ ili „ako su bile privremeno odsutne s rada... a imaju posao na koji će se vratiti i za koji su plaćene kao zaposlenici, samozaposlenici ili u slobodnim zanimanjima...“ ili „koje su radile u porodičnom biznisu i za to nisu bile plaćena“ (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 15).

učenicima/studentima, penzionerima i licima nesposobnim za rad. Iako javno nepriznat, ovaj njihov rad se uliva „u neku vrstu nevidljivog budžeta, odnosno, žene svojim neplaćenim radom finansiraju različite ekonomske aktere...“ (Žigić 2013: 350). Isti je slučaj i sa potplaćenim radom žena iako nam popis ne daje te podatke, a o rodnom platnom jazu kao složenom fenomenu i nema relevantnih podataka (Marilović 2015: 219). Ističe se da on iznosi bar 10% ako se uzme u obzir zajednička prošlost i stepen razvoja sa zemljama iz okruženja a koje statistički prate i ovaj aspekt (Marilović 20: 219). Takođe, kada je o radu u kući reč on nije samo fizički već i emotivno iscrpljujući, i žene kompenzaciju često nalaze u tzv. sindromu „žrtvenog mikromatrijarhata“.

Žene imaju manje radnog iskustva u odnosu na muškarce, a što je takođe posledica društvenog nepriznavanja rada u kući, i drugim ograničenjima s kojima se žene suočavaju ali koja se ne mogu „iščitati“ iz popisa. Među brojem nezaposlenih lica s prethodnim radnim iskustvom na nivou BiH na žene otpada nešto više od 40% takvih lica. Ovaj podatak uslovno rečeno ukazuje da, kada je o nezaposlenima reč, broj žena s prethodnim radnim iskustvom nije zanemarljiv, ali je, kao što istraživanja pokazuju, zabrinjavajuće da žene veoma dugo traže posao čak 43,8% njih duže od 120 meseci (pr. Bošnjak 2016: 7). Prepreke u ponovnom zapošljavanju sigurno imaju rodni obol i povezane su s materinstvom i drugim „ženskim“ obeležjima, koja se često upisuju „odozgo“. Takođe, tome doprinose i postojeće neadekvatne prakse rodnog budžetiranja, a koje bi trebalo da uvažavaju i specifične potrebe žena i njihove prioritete, a s ciljem smanjivanja rodne nejednakosti (v. Žigić 2013: 348).

Kada je reč o strukturi zaposlenih i nezaposlenih prema polu i školskoj spremi, a na osnovu ankete o radnoj snazi iz 2012. godine, u grupi zaposlenih lica s osnovnim obrazovanjem i manje bilo je više žena nego muškaraca. To upućuje da žene češće obavljaju nekvalifikovane poslove. No, kada je reč o zaposlenim licima s visokim obrazovanjem i ovde je bilo više žena nego muškaraca, s naznakom da je bilo i više nezaposlenih žena nego muškaraca sa završenim visokim obrazovanjem (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 32), a prema nekim ranijim anketama čak dvostruko više nego muškaraca (pr. Bošnjak 2016: 8).

Ako uzmemo u obzir područja delatnosti, najviše žena je radilo u uslužnim delatnostima (60%) naspram 43% muškaraca zaposlenih u ovoj grani. U industriji žene su zastupljene u tek 17% slučajeva, a muškarci u 38% (isto 33). I u ranijim popisnim periodima pre 2013. žena je bilo više nego muškaraca u vanprivredi, a imajući u vidu da su u socijalizmu tzv. proizvodne delatnosti imale bar načelno veći društveni značaj i prestiž takođe govori o rodnim nejednakostima u sferi zapošljavanja (v. Statistički godišnjak Bosne i Hercego-

vine 1989: 85). Uslužne delatnosti se često posmatraju kao oblik proširenog rada van kuće čime se pospešuju i „prelivaju“ rodne stereotipije iz privatne u javnu sferu i obratno.

Penzioneri takođe spadaju u ekonomski neaktivno stanovništva, kao i lica nesposobna za rad. U ukupnom udelu penzionera prema popisu iz 2013. žena je 49,1% te razlika nije velika u odnosu na broj muškaraca penzionera, ali se može problematizovati ako uzmemo u obzir veći broj žena u odnosu na muškarce u najstarijem životnom kontingentu. U nekim opštinama je pak više žena a u nekima više muškaraca penzionera. U RS-u je više žena penzionera, u FBiH manje, dok je u BD razlika zanemarljiva (nešto više žena penzionera). Zbog izrazito niskog iznosa prosečnih penzija, činjenice da žena ima više od muškaraca u najstarijem starosnom kontingentu, a i manje uživalaca penzija, trenda smanjenja broja dece u porodici koji bi mogli pružiti eventualnu negu starijima, stara lica, a posebno žene, sve će više biti izložene društvenoj izolaciji (v. Pašalić 2015: 19).

Ono što takođe treba istaći, a na šta demografi upozoravaju, je uticaj kontinuiranog starenja stanovništva na gotovo sva područja društvenog života, uključujući i ekonomsku sferu. Naime, „starenje radnog kontingenta implicira smanjenje obima radne snage“...“što sa sadašnje tačke gledišta visoke nezaposlenosti izgleda pomalo paradoksalno“ (Pašalić 2015: 19). Značajno će se povećati broj starijih radnika a ova grupa se i inače teže prilagođava tehničkom razvoju, manje je produktivnija i sl. (isto).

3. Umesto zaključka

Iako je, kao što je u uvodnom delu ovog rada ukazano da se u BiH dugo nakon rata prolongiralo sprovođenje popisa, ono što je značajno a i pozitivno kada o govorimo o položaju žena u BiH društvu je da su dobijeni podaci obrađeni i s rodnog aspekta. Podaci, ali i različite analize na koje smo se osvrnuli, ukazuju da je Bosna i Hercegovina, uprkos brojnim zakonskim regulativama (npr. Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zabrani diskriminacije) i dalje rodno neravnopravno društvo. Prisutni su brojni rodni debalansi kada je reč o starosnoj strukturi stanovništva, obrazovnom nivou, radnoj snazi i ekonomskoj aktivnosti... Ako tome dodamo i tradicionalističku političku kulturu i javno mišljenje, nepoštovanje zakonske regulative, preovladavajuće modele socijalizacije i podzastupljenost žena u javnoj sferi (ekonomiji, politici) situacija je još složenija od one koju nam daju „čisti“ podaci, tj. brojevi. No, oni su svakako neophodni da bi se mogla sprovesti relevantna i utemeljena istraživanja o položaju žena u društvu. Popis stanovništva, kao najveće statističko istraživanje jedne države ključan je za formulisanje javnih politika i uopšte

razvojnih projekata u različitim segmentima (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 9), uključujući i probleme rodne neravnopravnosti i diskriminacije. Problem bh. društva je podzastupljenost žena u političkom životu bilo da govorimo o različitim nivoima vlasti ili pak telima za sprovođenje zakona. Iz tog razloga kao manjina žene „apsorbuju dominantnu političku kulturu... i ne unose distinktivno ženske vrijednosti u svoj mandat“ što otežava formulisanje i sprovođenje aktivnosti koje bi bile usmerene ka rodnoj ravnopravnosti (Bernik 2000: 29), a koje su više nego neophodne imajući u vidu rodne deblanse koje pokazuju i rezultati popisa iz 2013.

Literatura

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2013) *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Bavčić, E. (2013) Prekid srednjoškolskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini: Rodna dimenzija, U: *Patchwork, Časopis za ženske studije*, Posebno izdanje/god. III, str. 117–156
- Bernik, V. (2000) Feminizam kao prijetnja demokraciji U: (ur. Đ. Knežević et al.), *Seminar Žene i politika. Feminizmi na istočni način*, Ženska infoteka, Zagreb, str. 19–30
- Bošnjak, D. et al (2016). *Jačanje uloge žena u javnom i političkom životu Bosne i Hercegovine*, Udruženje Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Federalni zavod za statistiku (2016) *Žene i muškarci u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo
- Hadžić Krnetić, A. (2015) Razvoj rodnih uloga i obrazovanje, U: (ur. G. Marković), *Zbornik radova. Škola rodne ravnopravnosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 225–232
- Marilović, Đ. (2015) Rodni platni jaz- *Gender Pay Gap (GPG)*, U: (ur. G. Marković), *Zbornik radova. Škola rodne ravnopravnosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 209–222
- Pašalić, S. (2015) Društveno-ekonomske posljedice budućih demografskih kretanja u Republici Srpskoj, *Нови економист, Година IX, број 17, јануар–јун 2015*, str. 15–21
- Republički zavod za statistiku (1989) *Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine 1989. Godina XXIII*, Republički zavod za statistiku, Sarajevo
- Tabaković, S. (2014) Ženi polovica svijeta – Muškarcu polovica kuće, U: (ur. A. Karabašić et al.), *Zbornik radova – Osnovni obrazovni program Ženskih studija “Žarana Papić”* – broj 1. Udruženje žene ženama, Sarajevo, str. 10–107
- Yuval-Davis, N. (2004) *Rod i nacija*, Ženska infoteka, Sarajevo
- Šatrović, A. (2016) Djevojčice i obrazovanje, U: (ur. J. Čaušev): *Feministička čitanja društvenih fenomena*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, str. 274–282
- Žigić, R. (2013) Rodno budžetiranje kao instrument za jačanje liderstva u lokalnoj zajednici, U: (D. Dardić priređ.): *Zbornik radova ženske političke akademije*, Helsinški parlament građana, Banja Luka, str. 342–355